

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «ПОЛІТЕКОНОМІЯ»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

Облік і аудит

**За темою № 15 - Сучасні економічні системи. Особливості розвитку
перехідних економік**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.21 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Хиль Л.П.

Рецензенти:

1. Доктор економічних наук, професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського – Дружиніна В.В.
2. Кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, голова циклової комісії управління та адміністрування КЛК ХНУВС Пушкар О.І.

План лекції:

1. Виникнення та етапи розвитку капіталістичної системи.
2. Змішана економічна система (сучасний капіталізм), її моделі, історичні перспективи.
3. Теорія та практика економічної системи соціалізму.

Основна література:

1. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Навчальний посібник – К.: Знання, 2014. – 711 с.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія: практикум: Навчальний посібник – К.: Знання, 2013. – 496 с.
3. Базиліук А.В., Дерій Ж.В., Концева В.В., Хоменко І.О. Економічна теорія. Практикум: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2012.-312с.
4. Башнянин Г.І. Політична економія. Навчальний посібник. – К.:ЦУЛ, 2013. – 410 с.
5. Осецький В.Л. Політекономія: Навчальний посібник – К.: НАУ, 2013. – 380 с.
6. Майовець Є.Й. Економічна теорія: Навчальний посібник– Львів: ЛНУ ім. І.Франка. – 2011. – 399 с.
7. Моцелюк Н.В. Політична економія. Ч.3. Економічний розвиток. Сучасні економічні системи. Світове господарство: Навчальний посібник – К.:ЦУЛ, 2014.-168с.
8. Федоренко В.Г. Політична економія: Підручник-К.:Алерта, 2015. – 487с.
9. Сірко А.В.Економічна теорія: Політекономія:Підручник – К.:ЦУЛ, 2014.-416с.
10. Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Політична економія: Навчальний посібник – К.: Кондор – Видавництво, 2013. – 464 с.
11. Щетинін А.І. Політична економія: Підручник – К.: ЦУЛ, 2011. – 480 с.
12. Якобчук В.П. Економічна теорія: Навчальний посібник – К.:Ліра – К,2015 – 408с.

Допоміжна література:

1. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ., 2012. – 280 с.
2. Кузнєцова Л.В. Політична економія: Навчально – методичний посібник – К.: НУХТ, 2011. – 181 с.
3. Вотамачук О.З. Економічна теорія: вступ, макроекономіка, мікроекономіка - Львів: Інтелект – Захід, 2011. – 656 с.
4. Луценко Г.П. Курс економічної теорії: практика і теорія: Електронний посібник – Кременчук: КЛК НАУ, 2011. – 207 с.
5. Носова О.В. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2013. – 512 с.
6. Старостенко Г.Г. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: Ліра – К, 2011. – 432с.

7. Мельникова В.І. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2012. – 248 с.
8. Лопух К.В. Сучасний монетаризм: Монографія – К.: ЦУЛ, 2015.-272с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

1.Виникнення та етапи розвитку капіталістичної системи.

З погляду формаційного підходу та відносин власності на засоби виробництва виокремлюються **5 способів виробництва** або суспільно-економічної формації- первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний (соціалізм-нерозвинутий комунізм).

Капіталістичний спосіб виробництва в розвинутих країнах виник в XVI ст. і залишається провідною економічною формацією в XXI ст.

I стадія розвитку капіталізму отримала в Політичній Економії назву - капіталізм вільної конкуренції (див. Тему №4). На нижчій стадії капіталізму технологія способів виробництва базується на ручній (до кінця XVIII на поч. XIX ст.) і машинній праці. До складу продуктивних сил на нижчій стадії не входили форми і методи організації виробництва, науки та інформації. Господарський механізм на цій стадії був заснований на ринковому саморегулюванні. Капіталізм вільної конкуренції виник і розвинувся на базі простого товарного виробництва, насамперед на базі міського ремісництва. Поглиблення майнової диференціації серед ремісників, часте розорення розширило сферу застосування найманої праці. Важливу роль у виникненні капіталізму відіграв купецький капітал, породило первісне нагромадження капіталу. Остаточний капіталістичний лад закріпив себе, як нову суспільно-економічну формацію під час переможеної буржуазної революції (у Нідерландах - наприкінці XVI ст., в Англії -XVII ст., Німеччина - середина XIX ст.).

II стадія - монополістична (монополістичний капіталізм) почалася на межі XIX-XX ст. і завершилася в середині 30 рр XX ст. Марксистська політична економія відносить капіталізм до експлуататорської формації: «Капіталістичний спосіб виробництва-суспільний спосіб виробництва матеріальних благ, заснований на приватній капіталістичній власності на засоби виробництва і експлуатації найманої праці». Основна ознака капіталізму *система найманої праці*. Економічна система монополістичного капіталізму, є, скоріше теоретичною гіпотезою в тому розумінні, що чистого капіталістичного монополізму ні в якій країні капіталістичного світу не було.

Монополістичний капіталізм - це економічний лад із системою великих і

надвеликих підприємств, що укладаються між собою різного виду угоди чи союзи і як монополії посідають панівне становище в економіці.

Монополії панували на базі *концентрації, централізації капіталу, концентрованого виробництва*.

Створення монополій особливо швидко відбувалося з останньої, третини XIX ст. Саме у цей період почали формуватися такі великі монополістичні об'єднання, як трести, картелі, синдикати, концерни.

В США перші трести почали виникати на початку 70 - х р. XIX ст., в Росії формувалися синдикати: «Продамет», частка якого становила 80% загального збуту листового і універсального заліза. Важливу роль у формуванні монополістичного капіталізму виконало бурхливе акціонування капіталу і створення АТ (акціонерних товариств).

На рубежі XIX — XX ст. капіталізм вільної конкуренції поступився капіталізму недосконалої конкуренції.

Види недосконалої конкуренції:

- *монополія;*
- *олігополія;*
- *монополістична конкуренція.*

Це означало, що на початку XX ст. у розвинутих країнах утвердився монополістичний капіталізм.

Зміни, які відбувалися у сфері виробництва під впливом концентрації, централізації капіталу сприяли виникненню таких самих процесів і банківській сфері.

Почала зростати концентрація банківського капіталу. З'явилися банківські корпорації. Концентрація грошового капіталу в банках змінила їх становище і вплив.

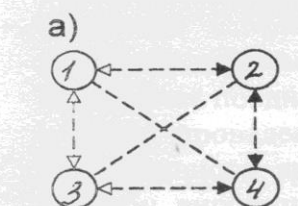
Це сприяло виникненню нових форм зв'язків між банками і не фінансовими корпораціями (промисловими).

Крім власне кредиту, ці форми зв'язків включають систему *участі в капіталі*. Виникає *фінансово — монополістичний капітал*, тобто банків. Монопольний капітал зрісся з монополістичним капіталом не фінансових галузей економіки. Основою формою фінансове - монополістичного капіталу є фінансові групи. Прикладом такої групи на початку XX ст. була група Моргана. (США). Він був господарем сталюого треста, тримав у своїх руках велику мережу трестів, банків та ін. Панування фінансово - монополістичного капіталу уособлює *фінансова олігархія* - капіталістична еліта, до якої належить верхівка монополістичної буржуазії, а також провідні менеджери найбільшої корпорації. Представники фінансової олігархії справляють великий вплив на економіку.

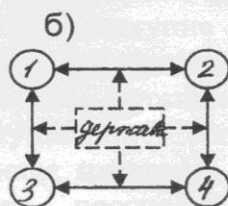
2. Змішана економічна система (сучасний капіталізм), її моделі,

2. Сучасний капіталізм більшою чи меншою мірою втратив класичні інституціональні ознаки.

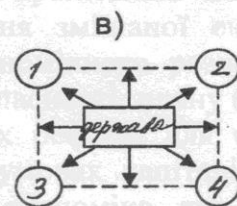
Три моделі економіки:

Модель „класичної економіки”

Модель „соціально - регульованої ринкової економіки”
(„змішана економіка”)

Модель Державного соціалізму

Модель а) - класичний капіталізм

Модель б) - сучасна

Модель в) - центральне - керована

(Сьогодні в розвинутих країнах світу модель б), але в кожній країні вона має свою специфіку:

1. *Американська модель*, основу якої становить система всілякого заохочення підприємства досягнення *особистого* успіху. Завдання соціальної рівності громадян гостро не ставиться (різниця в доходах населення є стимулюючим фактором). Державне втручання в економіку є незначним (10% державної власності і 10% фіксованих і регульованих цін).
2. *Японська модель*. Характерна втручанням держави в економіку (державний сектор в економіці, фіксовані ціни і регулюванні складають 25%). Розвиток економіки підпорядкований національним завданням, велику роль відіграє індикативне централізоване планування. Специфіка нації - однорідність, дуже свідоме визначення до праці. Колективне прийняття рішень по найважливішим питанням на підприємстві, колективна відповідальність по виконанню цих рішень. Нововведенням Японії є довічний найм, принцип старшини при оплаті і призначенні. Розв'язанням соціальних завдань безпосередньо займаються корпорації та об'єднання.
3. *Шведська модель*. Для неї характерна сильна соціальна спрямованість на рівні державної політики. Скорочення майнової нерівності досягається за рахунок сильного перерозподілу доходів через державний бюджет, на користь менш забезпечених верств населення (диференційована ставка на прибуток - максимальна була 70% стала

історичні перспективи.

60%). В Швеції соціал - демократи реалізували модель Бернштейна, її назва «Функціонального соціалізму», яка передбачала залишити власність колишнім власникам, але держава бере на себе функцію перерозподілу доходу.

Сьогодні змішана економіка є вдалим варіантом соціально - економічного прогресу в розвинутих країнах. Український політичний економіст С.М.Мочерний дав наступне визначення змішаної економіки: „Змішана економіка - це модель соціально - економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану (ієрархія) і ринку проведення інституціонально - соціоанальних реформ для побудови прогресивного ладу". Виникає питання: „Чому в умовах капіталістичного способу виробництва утвор. і прогресує змішана економіка, яка за своїм змістом є запереченням капіталізму?" Тому що ринок має деякі недоліки (див.тему№11).

У змішаній економіці сучасного капіталізму складається новий механізм господарювання, який поєднує в собі стихійне саморегулювання і свідоме регулювання (ринок, ієрархія). Історія свідчить, що акт. прояв регулюючої економічної функції держави відбувається на етапі виникнення монополій, яка втручається в механізм саморегулювання і обмежує його. Монополія у ринковій діяльності переслідує свій інтерес, який часто протиречить суспільному інтересу. Держава вимушена проводити антимонопольну політику і захищати національні інтереси.

Виникає *новий господарський механізм* - змішаний ринково - державний. Ринок стає регульованим з боку держави і монополії. Сьогодні в змішаній економіці капіталізму зберігаються фінансово - монополістичні позиції в економіці. Мають тісний зв'язок з державою, суттєво впливають на її зовнішню та внутрішню політику. Революція у відносинах найманої праці почалася в 30 - х р. XX ст., „зверху" за ініціативою американського президента *Ф.Рузвельта*, в процесі здійснення ним *нового курсу*:

- *введення мінімальної зарплати і допомоги по безробіттю;*
- *прийняття закону по соціальному страхуванню;*
- *право робітників на організацію профспілок і укладення колективних договорів;*
- *участь держави врегулюванні зарплати;*
- *право робітників на страйки.*

Позитивні зміни у відносинах власності (акціонерна та державна власність - посилюються). В поєднанні з об'єктивною необхідністю соці. орієнтацій сприяють *соціалізації* економіки розвинутих країн заходу. Термін «соціалізація капіталізму» ввели західні вчені. На нижчій стадії капіталізму (капіталізм вільної конкуренції) процес відтворення робочої сили відбувався переважно за рахунок зарплати, а на вищій стадії (сучасний капіталізм) - значною мірою за рахунок соціальних витрат держави.

Необхідність нової моделі економічної системи - це одне з питань яке

розглядалося на міжнародній конференції 1992р. В Ріо - де - Жанейро (2 пит. - екологія). В резолюції конференції вказувалося, що капіталізм як система себе *вичерпав*, тому що він не спроможний усунути величезну різницю в економічному розвитку країн; неможливість централізованого планування економіки, (5 соціалістичний принцип Маркса) в повній мірі для запобігання економічних криз.

Модель нової економічної системи, її риси:

- централізоване регулювання економіки (в тому числі планування);
- натиск на колективну і суспільну форми власності;
- переорієнтація пріоритетів: спочатку економічні інтереси суспільства, потім
- приватного бізнесу.

3. Теорія та практика економічної системи соціалізму.

Соціалізм — це не тільки ідея, але й практичний рух, пов'язаний і бажанням трудящих краще жити, кардинально змінити суспільство. На всіх етапах еволюція соціалістичної ідеї ґрунтувалась на:

1. наукових знаннях;
2. реалістичних передбаченнях;
3. революційному романтизмі та елементах соціальної утопії.

У спеціальній літературі виокремлюють такі основні етапи формування соціалістичного вчення:

I Утопічний соціалізм. Його найбільш яскравими представниками були Ж.К. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Т. Морр, Р. Оуен. Вони обґрунтували ідею централізованої планової системи у масштабах країни; пояснювали необхідність ліквідації приватної власності та всієї капіталістичної системи; доводили правомірність організації розподілу за працею і за потребами; робили спробу обґрунтувати взаємозв'язок гуманізму і соціалізму.

II Науковий соціалізм. Його засновниками вважають Карла Маркса і Фрідріх Енгельс. Основою їх вчення є теза про те, то:

- 1) розвиток суспільства визначається економічними законами;
- 2) буржуазні економічні відносини ґрунтуються на експлуатації найманої праці, яка створює додаткову вартість, котра привласнюється класом капіталістів;
- 3) капіталістичне виробництво в своєму розвитку дедалі більше набуває суспільного характеру, який вступає в суперечність з приватною формою привласнення.

Проблема перехідності постає не перед окремими країнами, а тому чи іншому аспекті перед всіма країнами. Сучасні перехідні процеси розглядаються у трьох аспектах:

- перехідні процеси у розвинутих капіталістичних країнах (перехід на нову модель, Конференція 1992 року);

- перехідні процеси у країнах, що розвиваються (вдосконалюють капіталізм);
- перехідні процеси в постсоціалістичних країнах (від державного соціалізму ми переходили до капіталізму і з 1 грудня 2005 року Україна має капіталістичну ринкову економіку)

Перехідна економіка - це історичний момент у розвитку суспільства, оскільки цей розвиток здійснюється шляхом розв'язання відповідних суперечностей, протиріч. Ці суперечності не тільки між старим, що відмирає, а і в середині нового. Для нас нове - це капіталізм, який має антагоністичні і неантагоністичні протиріччя по К.Марксу (див. тему 2).

Особливості ринкової трансформації економіки України (перехідної економіки):

- 1) Вихідний стан ринкових перетворень - антипод ринку, а саме планова економіка. Тому перехід до ринкових відносин в Україні здійснювався шляхом глибоких якісних перетворень попередніх відносин.
- 2) Глобальний характер трансформаційних перетворень (зміні підлягало все - відносини власності, спосіб розподілу ресурсів, мотивації (натиск на економічні, а не адміністративні методи), зміна надбудови)
- 3) Трансформаційний економічний спад (а також тривалість перехідного періоду), значною мірою зумовлений прорахунками у виборі курсу перетворень і засобів його реалізації.
- 4) Високий рівень тіньової економіки (більше 40% ВВП)
- 5) Складність інтеграції України у світове господарство (Тому, що економіка Радянського Союзу була напіввідкритою).